

Hvor stod slaget?

Et nyt gammelt kort fra Slaget ved Nyborg 1659

John Maaøl Larsen

På tryk er der hidtil publiceret to realistiske, næsten samtidige kort over slagmarken fra *Slaget ved Nyborg 1659*. Det kendteste er den kobberstukne planche 98 fra det såkaldte Pufendorfs Atlas, første gang udgivet i 1696¹ (*figur 1* – kort B), men tegnet i 1660'erne og stukket i 1669. Det andet er et håndtegnet kort fra 1663, publiceret i 1994 (*figur 1* – kort A). Ophavsmanden til begge kort er den tyske militæringenjører Carl Heinrich von der Osten (ca. 1616-1691), der var i svensk tjeneste under slaget².

Selv om de to kort har fælles ophavsmand, er styrkernes placering helt forskellig. Det skyldes kortenes divergerende formål: På den kobberstukne planche vil von der Osten vise den nøjagtige slagorden, hvilket kræver meget plads. Placeringen i terrænet kommer så i anden række. På kortet fra 1663 er han af præsidenten i Krigskollegiet, Hans Schack, blevet bedt om at indtegne den korrekte placering af styrkerne. Her er der til gengæld ikke plads til alle enheder. Hvilket af kortene passer? Kort B's fremstilling er den klassiske tolkning, stadig støttet af fx mili-

tærhistorikeren Kjeld Hillingsø,³ kort A's fremstilling støttes i de nyeste krigshistoriske værker.⁴

Stillingen er altså 1-1. På Det Kongelige Bibliotek, Kort- og Billedsamlingen, ligger et tredje samtidigt kort; det ligner i store træk kort A's fremstilling, som desuden støttes af igangværende slagmarksarkæologiske undersøgelser,⁵ altså 2-1 til kort A.

Kortet har i nogle år ligget tilgængeligt på bibliotekets hjemmeside (<https://images.kb.dk/present?id=dk002436>), men åbenbart været ganske ubemærket, idet det aldrig har været brugt som kilde i de ellers snart man-

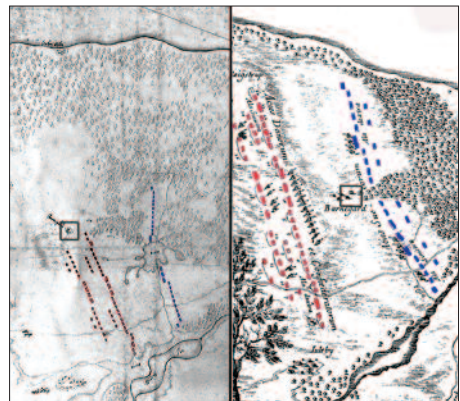

Fig. 1. Udsnit af von der Ostens to kort over slagopstillingen før slaget; i artiklen betegnet kort A (tv.) og kort B (th.). Gengivet efter Olsen, »En slagmark får mæle«.

ge artikler og bøger, der er udkommet om slaget. Det publiceres her for første gang på tryk med tilhørende historie og beskrivelse af indhold.

Kort og korttegn

Der er tale om en koloreret håndtegning opklæbet på ark, 56x42 cm. Kortets tekster er på tysk, og det har en lang og omstændelig titel – med forkert dato, slaget stod d. 14. november:

Hvem er ophavsmanden til dette kort? Den noget primitive kartouche giver formodentlig svaret:

WB står med stor sandsynlighed for Wilhelm Brochman, der på dette tidspunkt var amtsskriver i Ribe. Han var født i Kiel i 1630 og tjente i tolv år den ene af sejrherrene fra *Slaget ved Nyborg 1659*, feltmarskal Hans Schack.⁶ Dermed har han sandsynligvis opholdt sig nær slagmarken under slaget som civilist, nok som sekretær for feltherren. I hvert fald ved vi, at Schack i 1658 bosatte sig i København med en hofmester, en sekretær, en staldmester, en kammertjener, en trompeter, en kok, to lakajer og tre

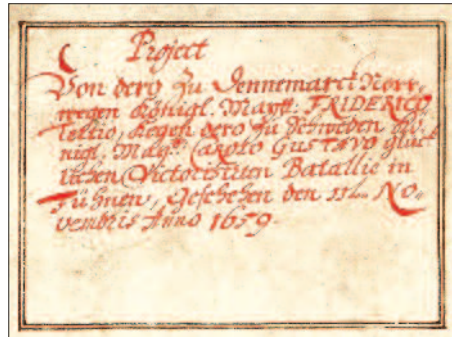

Fig. 2. Project Von dero Zu Dennemarch Norrwegen königl. Maytt. FRIDERICO Tertio kegen dero Zu Schweden Königl. Maytt. CAROLO GUSTAVO glücklichen Victorisirten Battallie in Fühnen Geschehen den 11ten Novembris Anno 1659.

(Tegning af den kgl. Majestæt FREDERIK d. Tredje af Danmark-Norges lykkelige, sejr-rige slag på Fyn d. 11. november år 1659 mod den kgl. Majestæt CARL GUSTAV af Sverige.)

Titelfeltet på Brochmans kort. Det Kongelige Bibliotek.

staldkarle.⁷ Set i lyset af Brochmans senere karriere er det mest sandsynligt, at det var ham, som var sekretæren.

Hans Schack havde allerede i 1658 fået Riberhus i len og var blevet udnævnt til stiftsbefalingsmand, og indtil 1674 stod han i spidsen for såvel amt som stift. Han havde således retten til at udnævne amtets em-

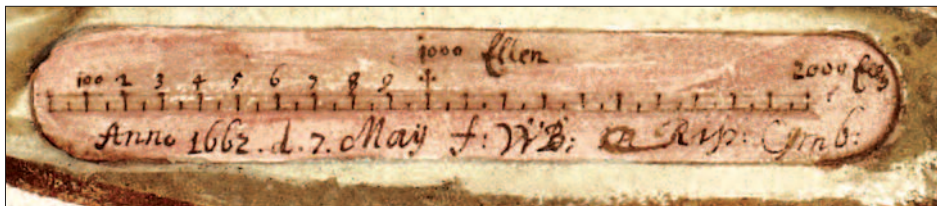

Fig. 3. Anno 1662 d. 7. May f: WB: R: Rip: C: m: B: (Tegnet af WB d. 7. maj 1662 i Ribe) Kartouchen på Brochmans kort. Det Kongelige Bibliotek.

Fig. 4. Brochmans kort fra 1662. Det Kongelige bibliotek.

bedsmænd, og hvad var mere naturligt end at give sin tro sekretær embedet som amtsskriver?

Brochman må have gjort det godt. I 1677 blev han borgmester i Ribe, et embede han bestred frem til sin død i 1687. Sideløbende hermed drev han købmandshandel langt ud over landets grænser, og han hørte til blandt Ribes allerrigeste borgere.

Når kortet kan tillægges ham, skyldes det:

- Initialerne WB passer med Wilhelm Brochman.
- Han boede i Ribe i 1662.
- Som født i Kiel var han tysktalende.
- Qua sin tilknytning til Schack har han haft et indgående kendskab til slaget; han har sandsynligvis endda været til stede nær slagmarken.
- Kortets tekster er udarbejdet af en person, der i høj grad mestrer skrivkunsten.
- Den noget naive tegning tyder ikke på, ophavsmanden er ingeniør, officer el.lign.

Kortet består af to dele: Øverst er der i noget, der vel nærmest kan kaldes datidens superellipse, selve kortet med titelfelt, kartouche og styrkernes opstilling før slaget.

Nederst er en ellipse a la romersk væddeløbsbane med en meget grundig signaturforklaring inddelt i fire kolonner (1: Schacks armé. 2: Ebersteins armé. 3: Den svenske armé. 4: Topografi) med punkterne A-Q og

1-71, i alt 88 forklaringer (J mangler og 34 kommer to gange). Bogstaverne står for de vigtigste officerer, tallene for alt det øvrige Brochman har fundet værd at nævne.

Topografi

Kortet virker umiddelbart ret naivt i fremstillingen af Nyborg og omegns topografi, men ved nærmere eftersyn er det faktisk ret præcist. Kortet er næsten orienteret øst-vest, således at øst er opad og nord mod venstre. Afstande kan med nogen usikkerhed måles ud fra målestokken i kartouchen; her vises 0-2000 alen, 1 alen = 62,7 cm; hele målestokkens længde svarer altså til ca. 1250 m.

Øverst har vi et udsnit af Storebælt med skibe fra den dansk/hollandske flåde under kommando af den hollandske viceadmiral de Ruyter. Denne flåde forhindrede både en svensk tilbagetrækning fra Fyn til Sjælland og en svensk forstærkning af Fyn fra Sjælland.

Dernæst følger en del af Østerø, her kaldet Knudshoved (66), med skov og et svensk kanonbatteri (67), der beskød flådestyrken under dens belejring af Nyborg d. 15. november. Mellem denne nu forsvundne skov og nuværende Christianslundsskov ligger Stjerneskinsen (65), opført af svenskerne. Det store vådområde, Svanedammen, mangler, hvorfor man ikke får indtryk af, hvad formålet med skansen var. Skoven bøjer mod

Fig. 5. Det egentlige kort over Nyborg og omegn med troppesignaturer. Det Kongelige Bibliotek.

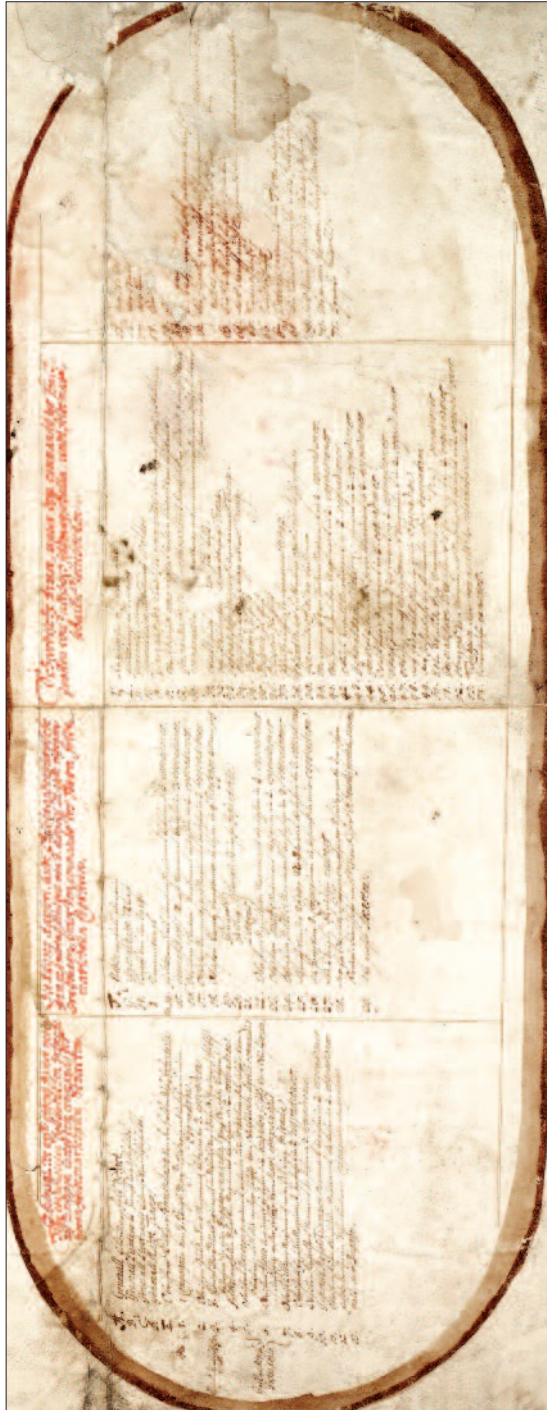

Fig. 6. Brochmans meget grundige signaturforklaring. Det Kongelige Bibliotek.

vest og fortsætter i Borgeskov (55), nuværende Juelsbergskov, der deles i to af den vestgående, stadig eksisterende vej mod Odense (57). Andre vestgående veje (58 og 70) går også gennem Borgeskov. Den nordlige gren af vej 70 drejer skarpt mod syd, hvor den kommer ud af skoven, og følger en grøft (28).

Byen/fæstningen Nyborg (63) belejres af den kongelige dansk-hollandske flåde (68) i Nyborg Fjord (den stod dog først ind i fjorden dagen efter slaget). Nord for byen ligger landsbyen, som svenskerne nedbrændte, dvs. Helletofte (64). Vest for fjorden ligger Dyrehaveskoven (56). Mod vest løber også Ladegårdsåen (60), som er omgivet af skov (56). Åen løber ud i Hjulby sø (60). I terrænet er der tre høje, der er så markante, at de har fået numre: Højen, som de allierede angreb med kanoner (62 – i dag kaldet Svenskerhøjen), en nu overpløjet høj (59 – ulæseligt) og to store bakker helt i forgrunden (71) – Bavnehøj (hvis man ser deres placering i forhold til Hjulby sø) eller nok nærmere Skalkenbjerg (hvis man ser på afstanden fra slagmarken og på den tvedelte profil). En lille sø (61) kan stadig erkendes i terrænet som en fugtig fordybning. Uden nummer er en stor gård nær den svenske højrefløj. Det er Bavnegård, Juelsbergs forgænger.

Af afgørende betydning for slagets gang er det, der på Pufendorfs planche 98 kaldes *fossa* (vandløb)⁸ og her

Scheidegrabel/Graben (skillegrav/grøfter) – en hindring på slagmarken, om hvilken de kongelige danske og svenske hære formerede slagorden (28) – afbrudt af store sumpe (29). Efterfølgende bruges ordet *fossa* om hindringen, da de lokale slagmarksamatørarkæologer bruger denne betegnelse.

Troppetegn

Der er ingen forklaring på kortets troppetegn, men ud fra signaturforklaringen kan man udlede følgende:

Rytterenheder er vist som brede rektangler – de svenske er gulbrune, de dansk-allierede røde. Egentligt rytteri er markeret med vimpelsmykkede lanser, dragoner med estandarter. (Dragoner er ryttere, som normalt rider frem til slagmarken, sidder af hestene og kæmper til fods).

Enheder til fods er vist som smalle rektangler – de svenske er gulgrønne, de dansk-allierede grønne. Dragoner er markeret med estandarter, musketerer med vajende faner og pikenerer med rejste piker.

Enheder tilhørende samme regiment er forbundet med en buet streg, hvis de er opstillet i samme række. Et svensk rytterregiment havde kun to eskadroner,⁹ som til gengæld var større end de dansk/allierede, hvoraf der normalt var tre i et regiment.

Støtteenheder (? – se senere) er markeret med små kvadrater uden anden angivelse end farven på den

type enhed, de støtter. (12) må være en fejlmarkering.

Svenske chefer er markeret med små farveløse cirkler, dansk-allierede med små røde cirkler.

Kanoner er markeret med kraftige sorte prikker, svenske musketerer opstillet bag *fossaen* med små sorte prikker.

Bemærk, at der næsten intet anføres om de enkelte enheders natio-

nale tilhørsforhold i den ellers grundige signaturforklaring.

Slagopstillingen

Den svenske hær står opstillet i seks rækker øst for *fossaen*, den dansk-allierede hær i to adskilte styrker med hhv. tre og to rækker vest for *fossaen*.

Den svenske opstilling forklares i signaturfeltets tredje kolonne: *Den*

Fig. 7. *Fossaen, der spillede en betydningsfuld rolle i Slaget ved Nyborg 1659, kan stadig anes i terrænet. Helt tydelig bliver den på et såkaldt mosaikkort, hvor kortmaterialets satellitbilleder er digitalt bearbejdet med kontraster. Herved opstår en tydeliggørelse af terrænets kurver. Hvor fossaen ikke er synlig med det blotte øje, viser mosaikkortet dens tydelige forløb (ved de sorte pile), som også bekræftes arkæologisk. På begge sider af fossaen anes desuden de (grav)høje og sumpede arealer, der kom til at spille en central rolle for slagets gang. Bemærk, at den i virkeligheden ligger en del østligere end på Brochmanns kort. Kort- og Matrikelstyrelsen, bearbejdet af Jesper Olsen.*

svenske hær under kommando af feltmarskal Pfalzgreve von Sultzbach og feltmarskal Steinbocken.

Den strækker sig fra Bavnegård til Hjulby sø, i alt ca. 2000 m.

Første række er fodfolk og dragoner til fods opstillet bag *fossaen* for at forhindre overgang. Højre fløj kommanderes af oberst Schmidt (P). Det drejer sig om oberst Weidenbachs dragoner (32), Schmidts egne fodfolk (31) og generalmajor Weyhers dragoner (33). Venstre fløj kommanderes af generalmajor W(eyher?) (Q – ulæseligt) og udgøres af oberst Taubes dragoner (34), tre fodfolksbrigader (34, 35, 36 – her er nummereringen smuttet for Brochman) og Pfalzgrevens dragoner (37). Enhederne har udskilt en enkelt række musketerer (30) opstillet flere steder helt fremme bag *fossaen*.

Anden række er muligvis støtteenheder (? – *bediener/bediente*) anbragt på de øst-vestgående veje (53, 53, 39, 38).

Tredje række er artilleriet, i alt 14 svenske kanoner (54).

Fjerde række er den svenske hovedforsvarslinje med støtte (?) og reserver i hhv. femte og sjette række. Hovedforsvarslinjen er anbragt uden for rækkevidde af fjendens musketild, men så tæt på at man hurtigt kan rykke frem og tage ham under ild, hvis det skulle lykkes ham at passere *fossaen*.

Højre fløj er under kommando af Pfalzgreven (K) assisteret af generalmajor Böttigher (O). Højrefløjens for-

reste enheder er Gamle Walldeksch' regiment (50), generalmajor Böttigher's regiment (51) og Hertugen af Weymers regiment (52). Mellem de forreste regimenter og reserveregimenterne står to støtteenheder (? – 48 og 49). Den egentlige reserve består af oberst Grev Königsmarcks regiment (47) og oberst Hubeckers regiment (46). Læg mærke til, at højre fløj iflg. Brochmans kort ikke er skjult af skoven; det er den derimod tilsyneladende på von der Ostens kort A, en placering som har ført til gisninger om en snedig svensk plan om et massivt baghold.¹⁰

Centrum kommanderes af feltmarskal Steinbock (L). Styrken her består af oberst Peters og Markgreven af Badens regiment i front (45 og 40). Reserven føres af generalmajor Grev Waldec og består af generalmajor Horns regiment (43 og 44).

Venstre fløj kommanderes af generaløjtnant Horn (M). Den udgøres af oberst Schönlebens og oberst Engells regiment (41 og 42). Der er ingen reserve, nok fordi der er skov umiddelbart bag enhederne.

Den danske opstilling vest for *fossaen* er delt i to. Det skyldes, at de to feltmarskaler, Eberstein og Schack, ikke kunne blive enige om, hvem der var øverstkommanderende. De aftalte derfor, at de på skift skulle marchere forrest en dag ad gangen.¹¹

14. november var det Ebersteins tur til at være forrest. Det blev af den grund ham, der skulle indlede slaget, mens Schack stod bag hans styrke i reserve. Det har været diskuteret, om de vitterligt stillede op på denne måde, eller om de delte fløjene mellem sig allerede fra starten.¹² Dette kort viser tydeligt, at Schack var reserve i slagets indledende fase.

Ebersteins opstilling forklares i signaturforklaringens anden kolonne: *De allierede kejserslige og kurbrandenburgske hære sammen med nogle af Hans Kongelige Majestæts egne dragoner under kommando af hr. feltmarskal Eberstein.*

Forrest har Eberstein anbragt artilleriet, i alt 14 kongelige danske kanoner (27).

Venstre fløj anføres af Eberstein selv (F). Hans hovedangrebsstyrke udgøres af to eskadroner fra hans eget regiment (14), to af oberst Kanitz' dragoneskadroner (18), generalmajor Quasts regiment (15) og oberst Gräwes regiment (16). Ebersteins reserve føres af oberst Kannenbergh (I) og består af en eskadron fra feltmarskalens regiment (14) og oberstens eget regiment (17).

I centrum mellem fløjene står tre kompagnier kongeligt dansk infanteri under kommando af hhv. Isenacht (19), Holling (20) og Lütken (21).

Højre fløj anføres af generalmajor Quast (G) og består af oberst Schultzes regiment (22), oberst Caraffes regiment (23), to eskadroner fra

oberst Mattheis regiment (24) og de to resterende dragoneskadroner fra oberst Kanitz' regiment (18). Helt ude til højre og lidt fremme står otte polske dragonkompagnier formeret som en stor eskadron til hest (26).

Quasts reserve føres af Grev von der Nath (H). Den består af grevens eget regiment (25) og en af oberst Mattheis eskadroner (24).

Schacks opstilling forklares i signaturforklaringens første kolonne: *Hans kongelige Majestæts egen hær sammen med det allierede hollandske infanteri under kommando af hr. feltmarskal Schacken.*

Den samlede styrke føres af Schack (A).

Venstre fløj føres af generalmajor Tramp (D) og udgøres af hans eget regiment (10), en eskadron fra oberst Kruses regiment (9), en fodfolksbrigade fra oberst Meterens regiment ført af obersten selv (5) og oberst Friises regiment (8).

Centrum føres af general Claus von Ahlefeldt (C). Her står det hollandske infanteri under kommando af oberst Killiger (E). Det består af fire brigader: oberst Killigers (7), to fra oberst Alowes regiment (6), den ene ført af en oberstløjtnant, den anden af en major, og en af Meterens brigader ført af oberstløjtnant Aquila (5).

Højre fløj føres af generalløjtnant Hans von Ahlefeldt (B). Her står to af Schacks egne eskadroner (4) og Guldenslowes regiment (2). Kongens

Livregiment stiller dels med en fodfolksbrigade under regimentschefen, oberst Bothen (3), dels en ryttereskadron (1). Yderst til højre står Schacks tredje dragoneskadron til hest (12 – fejlmarkeret som støtteenhed(?)).

Venstre fløjs reserve udgøres af to af oberst Kruuses eskadroner (9), højre fløjs af oberst Brockenhuus' regiment (11).

Tilbage ved højen (71) har hæren efterladt sit træn (bagage – 13), og ved vejen syd for højen er et rettersted med ikke mindre end tre sæt hjul og stejle, hvor rakkerne står rede (69). Man er klar til en summarisk dom og øjeblikkelig henrettelse af eventuelle desertører til skræk og advarsel for alle med slige tanker.

Denne af Brochman anførte slagopstilling er blot en af flere, der er overleveret fra tiden umiddelbart efter slaget.¹³ De er alle forskellige, både hvad angår enhedernes placering og de nøjagtige navne på officererne, og der skal her ikke tages stilling til, hvilken der er mest korrekt – det overlades til kompetente militærhistorikere. Men forhåbentlig er der føjet endnu en brik til det store puslespil *Slaget ved Nyborg 1659*.

Eksempler på øvrige, næsten samtidige (publicerede) kort over Slaget ved Nyborg 1659 med slagopstilling (Ordre de Bataille):

Eland, J.: *Svenskerne på Østfyn 1659*, red. Anders D. Henriksen.

Manley, Sir Roger: *The history of the late warres in Denmark...* 1670. Planche s. 102. Gengivet i *Slaget ved Nyborg*, s. 165.

Merian, Matthæus: *Theatrum Europæum* bd. 8. 1667. Planche 22 med tilhørende tekst i brødteksten. Gengivet bl.a. i *Slaget ved Nyborg*, s. 161 uden den tilhørende tekst.

Osten, Cans Heinrich von der: Håndtegnet kort over slagmarken. 1663. Gengivet i Dahl, »Carl Heinrich von der Osten«.

Osten, Cans Heinrich von der/Eric Dahlberg: »Pufendorfs Atlas« 1696. Planche 98. Gengivet utallige steder, bl.a. i *Slaget ved Nyborg*, s. 155.

Priorato, Galeazzo: *Historia di Leopoldo Cesare* bd. 1. 1670. Planche ved s. 511. Gengivet bl.a. i *Slaget ved Nyborg*, s. 163.

- ¹ Samuel von Pufendorf, *De rebus a Carolo Gustavo, Suecia Rege, gestis commentarioum libri septem*. Nürnberg 1696.
- ² Bjørn Westerbeek Dahl, »Carl Heinrich von der Osten og Pufendorfværkets plancher af Slaget ved Nyborg 1659«, *Militärhistorisk Tidsskrift*, 1994, s. 7-23.
- ³ Kjeld Hillingsø, *Broderstrid. Danmark mod Sverige 1657-1660*, København 2009, s. 198-199; Kjeld Hillingsø, »Karl Gustav Krigene 1657-58 og 1658-60«, i *Slaget ved Nyborg 1659. Historie, arkæologi og erindring*, red. Janus Møller Jensen, Nyborg 2009, s. 74-76.
- ⁴ Ole L. Frantzen & Hans Christian Bjerg, *Danmark i Krig*, København 2005, s. 137; Knud J.V. Jespersen, »1600-1720«, i *Danmarks krigshistorie*, red. Ole L. Frantzen & Knud J.V. Jespersen, København 2008, bd. 1, s. 156-369, her s. 290.
- ⁵ Jesper Olsen, »En slagmark får mæle – om arkæologiske spor efter Slaget ved Nyborg 1659«, *Nyborg – før & nu 2008*, 2009, s. 24-54.
- ⁶ Hugo Matthiessen m.fl. (red.), *Ribe Bys Historie 1660-1730*, Ribe 1929, s. 27-28. Alle oplysninger om Brochman stammer fra dette værk.
- ⁷ Ingolf Haase, *Rigets feltherre Hans Schack*, Tønder 2009, s. 29.
- ⁸ John Maalø Larsen, »Slagmarksbilleder. Slaget ved Nyborg gengivet på kobberstik«, i *Slaget ved Nyborg*, s. 154-155.
- ⁹ S.A. Sørensen, *Kjøbenhavns Belejring og Fyens Gjenerobring. Skildringer fra Carl-Gustavs-Fejden 1658-59*, København 1896, s. 179.
- ¹⁰ Olsen, »En slagmark får mæle«, s. 42-45.
- ¹¹ Sørensen, *Kjøbenhavns Belejring*, s. 175. Heri en meget grundig beskrivelse af hele optakten til slaget.
- ¹² Der redegøres bl.a. for diskussionen i Janus Møller Jensen, »Indledning«, i *Slaget ved Nyborg*, s. 13-14.
- ¹³ Se et udvalg umiddelbart efter teksten.